

ДИХОТОМІЯ “СМИСЛ–ТЕКСТ” В ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ НА МОТИВ ЯК ЛІНГВІСТИЧНУ ТЕКСТОВУ КАТЕГОРІЮ

Марія ЗАОБОРНА

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
кафедра загального мовознавства і слов'янських мов,
вул. Максима Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, 46027,
тел.: (0 352) 43 58 65*

Актуалізовано феномен мотиву як аспект психологічної категорії вчинку. Окреслено лінгвістичний радикал осмислення мотиву й обґрунтовано його релевантність для лінгвістики тексту. Визначено ціннісний смисл як підставову ознаку лінгвістичної категорії мотиву на основі встановлення кореляції між світоглядними ціннісними смислами й текстовими комунікативними смислами. Охарактеризовано закономірності організації мотивної структури, що узгоджуються з динамікою модусних планів тексту. Виявлено лінгвальні сигнали імплантації мотивної структури в семантичний простір тексту. Виділено опозицію апріорних та апостеріорних мотивів. Відтворено механізм формування апостеріорного мотиву у зв'язку з апріорним; увиразнено специфіку апостеріорної мотивної структури. З'ясовано релевантність апостеріорного мотиву для формування нових відтінків текстових смислів та огранення базового ціннісного смислу. Сформовано уявлення про взаємодію апріорного та апостеріорного мотивів в аспекті виділення фаз екзистенційної взаємодії суб'єкта зі смислами.

Ключові слова: текст, смисл, ціннісний смисл, вчинок, мотив, текстова категорія, модус, мотивна структура, апріорний мотив, апостеріорний мотив, складне синтаксичне ціле, лінгвальний сигнал.

Повернення лінгвістики в коло наук про людину та її актуалізація в системі межових сфер знань зумовлюють розширення й переосмислення предмета її дослідження та, як наслідок, формування нових лінгвістичних категорій. Помітне тяжіння до психології, що спостерігається в сучасній мовознавчій парадигмі, дає підстави осмислити релевантність для лінгвістики поняття мотиву, плюральне розуміння якого в сучасній психології передбачає і потреби, і цілі, і наміри, і поштовх, і, врешті, самі властивості особистості, що детермінують діяльність людини, оскільки всі ці феномени “можуть впливати на формування конкретного мотиву, але жоден з них не може підмінити мотив загалом, тому що вони виступають лише його компонентами” [24: 83]. **Актуальність дослідження** мотиву під лінгвістичним радикалом визначається необхідністю лінгвістичного осмислення міждисциплінарних феноменів, які з огляду на сучасний лінгвістичний експансіонізм та антропоцентризм проникають у проблемне поле зовнішньої лінгвістики.

Концептуальним каркасом пропонованих у зв'язку з цим міркувань, чотирма “наріжними каменями”, що слугують виділенню лінгвістичної категорії мотиву, виступають такі феномени, як “мова”, “смысл”, “текст”, “вчинок”. Витоки окресленої позиції є в системі наукових пошуків Флорія Сергійовича Бацевича.

У багатовекторних дослідженнях професора Флорія Бацевича актуалізовано проблемні питання всіх трьох модусів вияву мови, – власне Мови, Мовлення та Комунікації, – увиразнивши розуміння мови як багатоаспектного явища, яке “не може обмежуватись лише рамками емпіричного” [15: 40].

Динамічний підхід до розуміння сутності мови позначається на виокремленні в працях Флорія Бацевича феномену смыслу, який поступово стає осердям його функціонально-ономасіологічної та комунікативно-прагматичної лінгвістичної концепції. На тлі оперування концептуальними позиціями дихотомії мови та мовлення в статті “Співвідношення типів смыслової імпліцитності в мові” (1993) [14] смысл виділяється у зв'язку зі з'ясуванням характеру імпліцитної інформації у висловленні. Наступні розвідки виявляють поступ дослідницької думки з огляду на такі позиції: а) необхідність розрізнати мовне значення й мовленнєвий смысл (1995) [13]; б) залежність смыслу від інтерпретаційної діяльності мовця (2000) [8]; в) релевантність пов'язаних з інтенціями мовця особистісних смыслів для виділення таких одиниць і категорій комунікації, як мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр і дискурс (2002) [16]; г) комунікативна сутність смыслу, що виявляється в апіорних та апостеріорних його складових (2004) [10]; г) вагомість комунікативного смыслу для виокремлення й розмежування мовленнєвих жанрів (2005) [6]; д) визначення комунікативного смыслу як основної дослідницької одиниці лінгвістичної прагматики (2008) [9]; (2010) [11]; е) нюансування особистісних комунікативних смыслів як складних психо-когнітивно-емотивних утворень та диференціація на цій основі узуалізованих семантико-прагматичних смыслів і неповторних власне прагматичних смыслів, що перш за все стосуються внутрішнього світу індивіда (2014) [18]; є) реалізація в художньому тексті експліцитних та імпліцитних, прямих і непрямих смыслів як свідчення оригінальності ідіостилу письменника (2016) [7]; ж) творення специфічних комунікативних смыслів естетичного характеру на тлі механізму породження одивнених текстів (2018) [17].

Проблема художніх смыслів, що створюються в тексті засобами мовного коду внаслідок їх взаємодії з позамовними чинниками, розглянута в дослідженнях професора Флорія Бацевича, з одного боку, в аспекті функціонально-комунікативного, прагматичного підходу до тексту як засобу втілення інтенцій автора в площині комунікації “автор–читач” [7; 17], з іншого боку, з позицій логіко-семіотичного осмислення ізоморфізму змодельованого в тексті фікційного світу та інтенційно інтерпретованої автором дійсності [3; 17].

На цьому тлі функціонально-комунікативні та лінгвопрагматичні акценти в дискурсивно-текстових дослідженнях Флорія Сергійовича Бацевича увиразнюють його “неповторний голос ученого” (зміщена цитата з публікації професора [4: 6]) в тій площині сучасної лінгвістики, що розглядає проблему “людина в мові”. У контексті його підходу висновується, що “в дискурсі втілюються темпераменти, здатність до здійснення певних

видів діяльності, домінуючі почуття і мотиви діяльності, індивідуальні психологічні особливості тощо” [12: 187], а комплексний комунікативний аналіз спілкування героїв художнього твору допомагає виявити те, що практично не еспікується в традиційному лінгвістичному аналізі тексту.

У плані релевантності розглянутих площин для обґрунтування мотиву як лінгвістичної текстової категорії розгортаються дві паралелі дослідницької думки – лінгвофілософська й психологічна.

Постановка проблеми. Лінгвофілософський аспект міркувань зосереджується навколо усвідомлення мови як феномену, що здійснює “втілення заданих смислів у відповідні тексти” [29: 9].

Смисл при цьому може виявляти себе як світоглядний феномен, наявність якого визначається людським буттям, що “конституційоване феноменально в певному ціннісно-адаптованому варіанті” [25: 27]. Ціннісно-смілова діяльність індивіда створює його “життєвий світ” (за Е. Гуссерлем), який актуалізується між свідомістю та реальністю, що усвідомлюється людиною засобом “надання смислу” [21: 10].

Життєвий світ, що є рухомим горизонтом смислів, людина транслює через її здатність породжувати тексти. У такий спосіб актуалізується розуміння процесу текстотворення як руху людської думки “від індивідуальних авторських смислів до їх утілення в узуалізовані мовні значення” [5: 288]. У цьому процесі мовні знаки, будучи посередником між людиною й дійсністю, конституують пов’язану зі смислами суб’єктивну реальність індивіда. У результаті текст узгоджує ціннісно-смілову діяльність індивіда в процесі інтенційної інтерпретації дійсності з інтенціями автора в контексті спілкування “автор–читач”, а світоглядні ціннісні смисли актуалізуються як текстові комунікативні смисли.

Психологічна площина розвитку думки зосереджується навколо категорії вчинку, що в науковій парадигмі сучасної психології розглядають як “логічний осередок психічного, як вищу форму душевно-духовної активності, наповнену сутнісним для людини змістом”, як “спосіб автентичного людині буття” [32: 19]. Вчинок реалізується як структурне утворення, компонентами якого постають ситуація, мотивація, дія і післядія. У системі цих компонентів мотиву відведено особливу роль в аспекті опозиції “психології вчинку” та “філософії вчинку”, що окреслилась у праці М. Бахтіна “До філософії вчинку”, де життя визначається як суцільне “вчинкування”, яке вміщує “з одного боку, людську неповторність, що виявляється в певний час і в певних умовах, а з іншого, – узагальнений смисловий момент” [2: 85]. Тим самим протиставляється суб’єктивізм вчинку, що має у своєму звершенні неповторне буття, в якому неможливо схопити перехід від мотивації до дії, та трансцендентна активність, яка закорінена у сфері смислів, а тому виходить за межі індивіда, перебуваючи в самому вчинку. Мотив у цьому плані окреслюється як феномен теоретичного пізнання, що сягає у сферу смислів, як феномен, що, будучи у вчинку, є водночас надособовим.

Мотиваційна складова вчинку повертає траєкторію дослідницьких міркувань до позицій, викладених у зв’язку з ціннісними смислами. Цінність як така входить у систему констант внутрішнього світу особистості. Переживання цінності “сигналізує

про глибину проникнення прийнятої цінності в мотиваційну сферу особистості” [28: 26]. Ціннісні смисли, що транслюються через людину, визначають загальні виміри буття та життєві орієнтири. Фактично, “цінність виступає щодо людини як деякий конкретно не розгорнений мотив її діяльності, що визначає її цілі й загальний спосіб дії. Можна сказати, що це мотив мотивів” [30: 221].

Синтез обох позицій дає підстави розглянути в тексті, де зображується створена за моделлю реального світу фікційна дійсність, певні лінгвальні сигнали, що засвідчували б релевантність ціннісного смислу для формування мотиву вчинку, сприяли б відстеженню під цим радикалом процесу становлення мотиву й відповідно дали б змогу лінгвально схопити неможливий для “живого вчинку в реальному світі” перехід від мотивації до дії.

У результаті пропоную виокремити й дослідити мотив як ціннісно зумовлену лінгвістичну семантико-прагматичну текстову категорію, яка в процесі породження тексту формується в його глибинній структурі та виявляється за допомогою певних лінгвальних сигналів у текстових одиницях поверхневої структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з поставленої проблеми. Лінгвістичний аспект осмислення мотиву як психологічного конструкта практично не апробований. У стосунку до людини як об’єкта текстового зображення мотив виділяється в дослідженні М. Димарського [22], пов’язуючись з ланками змісту, що не вписуються в канву подій, але утворюють головні опорні пункти сюжету, підпорядковуючи собі виклад подій у тексті.

У розвідці М. Заборної [23] процес становлення мотиву та мовні механізми його актуалізації узгоджуються з психологічним підґрунтям – схемою формування мотиву, яку запропонував український психолог В. Роменець: страждання як неопредмечена пристрасть → амбівалентність як результат пристрасті, що знайшла свій предмет і має зробити вибір для свого самовизначення → прийняття рішення як мотиваційне самовизначення [32: 51]. У цьому ж контексті зроблено спробу встановити зв’язок мотиву зі сферою ціннісних текстових комунікативних смислів, що вирізняються в роботах з лінгвокультурології [26; 28].

Представлені праці слугують усвідомленню вагомості окреслення радикалу ціннісного смислу для з’ясування характеру й специфіки імплантації мотиву в антропну площину тексту.

Мета дослідження – визначити ціннісний смисл як підставову ознаку для виділення лінгвістичної текстової категорії мотиву. Відповідно до мети поставлено завдання: 1) актуалізувати ціннісний смисл у зв’язку з етапами породження тексту; 2) засвідчити релевантність ціннісного смислу для лінгвістичної категорії мотиву; 3) простежити реалізацію ціннісного смислу в аспекті формування в тексті апріорних та апостеріорних мотивів.

Виклад основного матеріалу. Порушена в дослідженні проблема проектувалась у зв’язку з міркуваннями над текстом Богдана Бойчука “Аліпій II і його Наречена” [19], що розгорталась в аспекті ономазіологічних вимірів породження тексту загалом. У результаті вивищилися теоретичні позиції, які слугують розвитку й доповненню результатів аналізу.

1. Пов'язаний з авторськими інтенціями текстовий задум на стадії свого початкового розчленування на матеріал та ідею передбачає актуалізацію ціннісних смислів автора, що екстраполюються в процесі окреслення суб'єктно-об'єктної організації тексту на ціннісні смисли персонажів.

У цьому плані текст роману Богдана Бойчука транслює ціннісний смисл “життя як подорож, дорога”, що в аспекті розуміння тексту як діалогу “автор – читач” набуває статусу текстового комунікативного смислу. Актуалізований смисл досягається феноменологічно з опорою на вертикальний контекст, пов'язаний з поетичними текстами письменника [20]. У них феноменом життєвого світу ліричного героя постає дорога: вона усвідомлюється як “метафора життя” (поезія “Дорога”), де людина, якій “дорога корчилась в ногах”, “до кінця” перебуває в стані самотності (“Подорожній”), постійно прагне збагнути себе, віднайти себе, вчиться “ставати бувшим” (“Пора жовтіння”), залишаючись вічним мандрівником: “Я йшов кудись і знав: мій шлях – в нікуди; я йшов і знав: мій хід – життя” (“Десь суть була”).

2. Смисл через категорію точки зору, що розуміється як “найзагальніша когнітивно-психологічна пресупозиція людини, яка спирається на набутий раніше перцептивний і когнітивний досвід, віру, переконання тощо і визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів” [5: 227], втілюється в образ як суб'єктивну форму узагальненого художнього сприйняття цінності у вигляді конкретного явища й починає формувати підґрунтя для мотиву.

Ціннісний смисл, що генерує текст Богдана Бойчука, втілюється в образі дороги. Він узгоджується з функціонуванням в семантичному просторі тексту ключового слова *дорога* та слів, що перебувають з ним у гіперо-гіпонімічних відношеннях, наприклад: “Заки Аліпій вибрався **по** світляній **дорозі** назад, надворі було зовсім темно. Він не пригадував, якими **доріжками** добирався ранком до церкви, тому й не знав, як повертатися назад. У поспіху звернув у першу **вуличку**, на яку натрапив // Він відчував неспокій у душі, крім того, мав передчуття, що саме сьогодні йому відкриється таємниця і зміст майбутнього, крізь яке повинна простелитися також **дорога** до Нареченої”. В окремих контекстах лексема *дорога* становить дистрибуцію лексеми *життя*, якот, наприклад: “– Оце твоя лінія серця. Вона не така різка, як лінія **життя**. Бачиш, довкола прямої лінії плететься оця завивиста. Це твоя **дорога** до нареченої... **Дорога** до нареченої рівна і пряма, як і твоє **життя**”.

3. Ціннісний текстовий смисл детермінує для головного персонажа роману апріорний акціональний мотив “вирушити в дорогу, щоб знайти втрачену наречену”. Він есплікується системою засобів мовного коду, яку утворюють:

а) синтагми на зразок “дієслово руху + інфінітивна/прийменниково-відмінкова форма на позначення вторинної предикатної синтаксеми цільової семантики”: “Від тієї ночі Явдоха й Аліпій спали разом. Йшли разом у поле на роботи, доглядали разом худобу зимою. При тому Аліпій не забував про свою Наречену. Коли тільки мав хвилину, **йшов шукати її** // Він часто **вибирався на пошуки Нареченої**”;

б) констативи, що актуалізуються в ретроспективних мовленнєвих жанрах головного персонажа: “– У мене була ціль. – Яка? – **Я шукав Наречену**. // – Ти куди

йдеш? – **Шукати Наречену.** // – А куди ти так спішиш? – **Мені негайно треба шукати Наречену”.**

4. Мотив імплантується в текст засобом розгортання в глибинній структурі тексту мотивної структури, що на рівні поверхневої структури втілюється в текстових одиницях, зокрема в складному синтаксичному цілому.

При цьому організація мотивної структури відбувається під радикалом прагматичної текстової категорії модусу, що розглядається як “спосіб взаємодії особистості з оточенням”, як категорія, що “фіксує в тексті результат пізнавального процесу мовця, спрямованого на ту чи іншу ситуацію, яка стала об’єктом авторської референції, рефлексії та аксіології” [31: 19]. Типологія модусів представлена Н. Д. Арутюновою й конкретизується такими планами, як перцептивний, ментальний, емотивний, вольовий [1: 411]. Певною мірою ці модусні плани корелюють зі стадіями визрівання мотиву, які розглядають у психологічній науці, а тому можна стверджувати, що модель мотивної структури в інваріантному вигляді ізоморфна психологічній схемі формування мотиву, яку виділив В. Роменець, й узгоджується з динамікою модусних планів тексту в аспекті втілення схеми “перцептивний модус → емотивний модус → ментальний модус → вольовий модус”.

Так, актуалізоване у зв’язку з цим складне синтаксичне ціле увиразнюється засобами мовного коду на позначення аспектів модусного змісту, які корелюють з етапами становлення мотиву:

(i) фокусування об’єкта пристрасті, пов’язане з дією перцептивного модусу: “Аліпій II підвів голову і **глянув** на неї. Вона неквапно зняла з себе шати”.

(ii) страждання героя, викликане неусвідомленим бажанням, що загалом виявляється в актуалізації емотивного модусу тексту: “Раптом у свідомість Аліпія II ринула така **буря почуттів**, що він **стояв наляканий і розгублений, мов хлопчина, і не знав, що з ним діється**. Він **хотів клякнути** перед Нареченою **на коліна, хотів молитися** до неї, **хотів голубити** її, **гладити** її золоте волосся і до кінця життя подивляти її красу. Бідний Аліпій II не знав, що в ньому народжувалося **кохання, яке з усією інтенсивністю проникло в його душу й почування**. Та коли воно почало полонити також його тіло, ... Аліпія II **охопив жах**, і він, закривши долонями обличчя, кинувся між берези”.

(iii) опредмечення пристрасті та амбівалентність відчуттів у процесі вибору на тлі чергування емотивного й ментального реєстрів та актуалізації вольового модусу: “Він біг і біг, полишив за плечима гай, перебіг цілий ліс і, заплутавшись між кущами, впаав знеможений на землю й **розридався**. Коли ж відчув холод у тілі, **прийшов** повільно **до свідомості**, розплющив очі й глянув угору. Світало, сонце ледь-ледь підносилося над кущами, а роса вкривала заспану ще траву. Що це таке? Що це сталося в природі? Та щойно було пополудне. Та щойно він так ганебно втік від Нареченої. А це вже ніби ранок. Йому **стало соромно** за свій вчинок. Він **відчув єдине бажання**: повернутися до Нареченої, впасти перед нею на коліна й просити вибачення”.

(iiii) прийняття рішення на тлі утвердження вольового модусу: “Він **зірвався на ноги й почав бігти назад”.**

З огляду на плин модусних планів вирізняються:

а) лінгвальний сигнал перцептивного модусу, якому відповідає предикатна лексема *глянути* на позначення візуальної сенсорної діяльності суб'єкта;

б) мовні маркери емотивного модусу, як-от, зокрема:

- предикатні лексеми *наляканий, соромно*, описова дієслівно-іменна сполука *охопив жах* та номінативний блок *кохання, яке з усією інтенсивністю проникло в його душу й почування* на позначення психоемоційного стану суб'єкта;
- метафоричне сполучення *бура почуттів* та компаративна конструкція *розгублений, мов дитина*, що експлікують стихійність, аморфність душевних переживань, їх незалежність від волі суб'єкта;
- синтагма *не знав, що з ним діється*, яка репрезентує модумно-диктумне поєднання, епістемічний смисл якого, будучи обтяжений запереченням, під впливом контекстного оточення набуває відтінку емотивності, увиразнюючи стан емоційного потрясіння;
- обтяжені модальним значенням бажаності предикатні лексеми *клякнути на коліна, молитися, голубити, гладити*, які, будучи поєднані сурядним синтаксичним зв'язком, утворюють ряд однорідних членів речення, що виражають гіпертрофоване переживання емоційного потрясіння;

в) лінгвальні сигнали ментального модусу:

- дієслівно-іменна описова предикатна синтагма *прийшов до свідомості* в значенні “отямитись” (“бути здатним мислити”);
- невласне пряма мова “Що це таке? Що це сталося в природі? Та щойно було пополудне. Та щойно він так ганебно втік від Нареченої. А це вже ніби ранок”, що, репрезентуючи процес автокомунікації, відтворює контаміновану взаємодію модусних смислів знання та незнання;

г) мовний маркер модусу волевиявлення, яким виступає обтяжене семантикою винятковості предикативне сполучення *відчути єдине бажання*.

5. Формування апріорного мотиву засобом розгортання мотивної структури та його активація на поверхневому рівні змістової організації тексту узгоджується з його модифікацією, зумовленою становленням пов'язаного з ним апостеріорного мотиву.

Зокрема, в тексті Богдана Бойчука апостеріорний мотив, що конкретизується як “реалізувати ціль свого життя”, “здійснити своє родове призначення”, “знайти зміст свого життя”, “усвідомити себе”, есплікується в складному синтаксичному цілому “Аліпій попрощався з маленькою монахиною і вийшов. Сів у холодок під кущем калини й замислився. Ця старенька монахиня знайшла гармонію між дочасним і вічним, знайшла також значення свого буття. А він кидався з місця на місце, шукав змісту свого існування, шукав свого призначення, а знаходив тільки неспокій. Він ніколи ні на мить не відчував гармонії між собою і світом, не чув також голосу з потойбіччя. Він **раптом різко відчув потребу шукати того змісту свого життя**. Але одночасно він знав, що поки не знайде Нареченої, доти й не знайде суті свого існування. Це він усвідомив з такою інтенсивністю, що негайно зірвався на ноги й побіг далі”.

6. Специфіка апостеріорного мотиву окреслена в аспекті особливостей його імплантації в текст.

6.1. Апостеріорний мотив відомий “всезнаючому нараторові” й актуалізується паралельно з процесом активації апріорного мотиву, залучаючи у такий спосіб для тексту план проспекції, як, наприклад, це простежується у висловленнях “Явдошина проста розсудливість завжди глибоко вражала Аліпія і помагала йому знов і знов повертатися до цілі свого життя, тобто до пошуків Нареченої. // Поступово він доходив до усвідомлення, що Роксана, з якою він жив, не була Роксаною, яку він шукав. У ньому знову ожила необхідність шукати свою Наречену, щоб здійснити своє родове призначення”.

6.2. У вимірі існування персонажа апостеріорний мотив до певного моменту має статус неусвідомленого, що висновується з оповіді наратора: “У нього не було часу задумуватися над тим, як і де саме він мав би шукати Наречену в містечку. **Зрештою, це не було основним.** Коли він виходив з дому й відчував під ногами дорогу, його сповнювало таке одуховлення, що він кожної хвилини міг підвестися в повітря й полетіти до Нареченої”. В ній текстове висловлення *Зрештою, це не було основним* імплікує комунікативний смисл “для Аліпія важлива не стільки Наречена, скільки сам пошук, рух”.

6.3. Формування апостеріорного мотиву передбачає реалізацію мотивної структури, організація якої узгоджується із взаємодією ментального та вольового модусів.

У виділеному складному синтаксичному цілому (див. п. 5) актуалізуються:

а) предикатна лексема *замислився*, яка відповідає лінгвальному сигналу перцептивного модусу та відкриває позицію для невластне прямої мови, лексико-семантична організація якої експлікує інтелектуальну діяльність, пов’язану з осмисленням і переживанням лінії власного життя;

б) предикативна синтагма *відчутти потребу* як маркер вольового модусу;

в) інфінітивна форма *шукати* на позначення вторинної предикатної синтаксеми біля вольового предиката, що репрезентується модальним сполученням *відчутти потребу*, валентність якої відкриває об’єктну позицію, що заповнюється субстантивним сполученням *зміст життя*, як вияв механізму активації апостеріорного мотиву в поверхневій структурі тексту;

г) дискурсивне слово *раптом*, яке в контекстному вживанні біля адвербіальної предикатної лексеми *різко*, що прилягає до предикативного сполучення *відчутти потребу*, реалізує семантико-прагматичний смисл “стан, який переживає персонаж, для нього несподіваний, незалежний від його волі й водночас такий, що охоплює все його єство”;

г) предикатна лексема *знати*, що слугує засобом звершення ментального модусу знання, яка в синтагмі з адвербіальною синтаксемою *одночасно* маркує ефект синтезу апріорного й апостеріорного мотивів, що конкретизуються відповідно як “знайти Наречену” та “знайти суть свого життя”;

д) текстове висловлення “Це він усвідомив з такою інтенсивністю, що негайно зірвався на ноги й побіг далі”, яке на тлі звершення вольового модусу експлікує факт прийняття рішення та вчинку.

6.4. Апостеріорний мотив модифікує апріорний та огранює новими смисловими відтінками базовий ціннісний смисл, під радикалом якого твориться текст і формується

апріорний мотив. Зокрема, ціннісний смисл “життя як подорож” трансформується в тексті роману “Аліпій II і його Наречена” у смисл “життя як шлях до себе”.

7. Взаємодія апріорного й апостеріорного мотивів узгоджується з уявленням про сформульовані Д. О. Леонтєвим [27] дві фази єдиного циклу екзистенційної взаємодії суб’єкта зі світом, що визначаються як фаза відкритості й фаза закритості.

Фаза відкритості пов’язана з розширенням спектру діяльності в здобутті смислів. У тексті Богдана Бойчука реалізація цієї фази у вимірі буття головного персонажа Аліпія II пов’язується з його спілкуванням із жінками, що трапляються йому на шляху пошуку Нареченої: молодиця Явдоха → наречена з дитятком (Роксана) → жінка з озера → монахиня з “Дому наречених” → Наречена Роксана. Зустрічі в процесі пошуку Нареченої, які певною мірою відволікають Аліпія II від цілі, є водночас відкритою взаємодією зі смислами. Вони увиразнюються “всезнаючим наратором” як шаблї духовного зростання особистості: із Явдохою Аліпій “почував себе повною людиною, відчував гармонію між своєю душею і тілом”; із Роксаною він “став вільним у взаєминах думок”; жінка з озера “страшала його свідомість, збудила його з байдужості й отупіння”; біля монахині він “раптом різко відчув потребу шукати змісту свого життя”.

Фаза закритості полягає у звуженні спектру можливостей, переході до реалізації, що, як правило, веде за собою відмову від чогось й устремління до смислу. Так, діалогічна площина роману, що актуалізується у зв’язку зі зустрічами Аліпія II з жінками, після усвідомлення ним апостеріорного мотиву звужується й заступається автокомунікацією головного персонажа. Водночас фаза закритості – це певною мірою фаза ризику: нема гарантії в досягненні гармонії й осягненні, підпорядкуванні собі смислу. Смисл сам починає вести й трансформувати того, хто до нього прагне. У цьому плані текст роману реалізує ефект обманутого сподівання: Аліпій II, знайшовши Наречену та не впізнавши її, знову в дорозі.

Запропоновані результати аналізу дають підстави зробити **висновки**, релевантні для лінгвістики тексту загалом та мотиву як лінгвістичної текстової категорії зокрема.

1. Смисл, виступаючи підставовою ознакою формування мотиву, допомагає визначити його в площині лінгвістики як антропну, ціннісно детерміновану семантико-прагматичну категорію, яка формується в глибинній текстовій структурі, де підпорядковує собі категорію модусу, виявляючи свою сутність, пов’язану з усвідомленими чи неусвідомленими внутрішніми станами, що спонукають до діяльності, забезпечуючи реалізацію в ній особистісних смислів автора (наратора) та персонажів.

2. Імплантація категорії мотиву в текст окреслює мотивну структуру, що організується на основі динаміки модусних планів на глибинному рівні та активується за допомогою лінгвальних сигналів у текстових одиницях на поверхневому рівні.

3. Ціннісний смисл, формуючи підґрунтя для мотиву, забезпечує в процесі породження тексту апріорних та апостеріорних мотивів. При цьому апостеріорний мотив, формуючись у площині заданого ціннісного смислу, модифікує апріорний та огранює смисловими відтінками базовий текстовий смисл.

4. Реалізація апріорних та апостеріорних мотивів узгоджується з фазами відкритості й закритості у процесі екзистенційної взаємодії суб’єкта зі смислами. Якщо апріорний

мотив у своїй зумовленості ціннісним смислом певною мірою підлягає випадковості, що корелює з вагомою долею емотивного модусу в апіорній мотивній структурі, то увиразнена ментальним модусом апостеріорна мотивна структура засвідчує феномен ціннісної детермінованості мотиву загалом.

Проведений аналіз тексту Богдана Бойчука можна вважати першим наближенням до проблеми впливу ціннісного смислу на формування мотиву, взаємодії апіорних й апостеріорних мотивів та генерації пов'язаних з апостеріорним мотивом смислів, що огранюють базовий текстовий ціннісний смисл. Водночас зроблені висновки та узагальнення формують **перспективи для наступних досліджень**. Йдеться про особливості актуалізації й взаємодії апіорних та апостеріорних мотивів як у текстах одного автора, так і в тих, що пов'язані з різними типами письма.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н. Д. Типы модусов. Инверсия модуса и пропозиции / Н. Д. Арутюнова // Язык и мир человека. – Москва : “Языки русской культуры”, 1999. – С. 411–440.
2. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984–1985. – Москва : Наука, 1986. – С. 80–160.
3. Бацевич Ф. Деякі логіко-семіотичні концепції художнього тексту: проблеми, дискусії, перспективи / Флорій Бацевич // Вісник Львівського університету. – 2004. – С. 228–238. – (Серія філологічна ; вип. 64, ч. II).
4. Бацевич Ф. Ідіостиль ученого: неповторний голос в епоху глобалізації / Флорій Бацевич // Європеєць як творець цивілізації розвитку і прогресу : матеріали міжнародної наукової конференції 17–18 вересня 2013 року. – Львів : Малий видавничий центр філософського факультету ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 6.
5. Бацевич Ф. Лінгвістика тексту / Флорій Бацевич, Ірина Кочан. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 316 с.
6. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
7. Бацевич Ф. Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка “Перехресні стежки”) / Флорій Бацевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 204 с.
8. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Ф. Бацевич. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
9. Бацевич Ф. С. Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця / Ф. С. Бацевич // *Studia Linguistica*: зб. наук. праць каф. заг. мовознав. КНУ ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Вид.-полігр. центр “Київський університет”, 2008. – С. 4–10.
10. Бацевич Ф. С. Смысл: сущность и сферы выявления в речи / Флорій Бацевич // Вісник Львівського університету. – Львів, 2004. – С. 246–353. – (Серія філологічна ; вип. 34, ч. 1).
11. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
12. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
13. Бацевич Ф. Співвідношення значення та інтерпретаційного смислу слова у світлі когнітивного підходу до мови / Ф. Бацевич // Вісник Львівського університету. – Львів, 1995. – С. 30–33. – (Серія філологічна ; вип. 25: Мова та її функціонування).

14. *Бацевич Ф. С.* Співвідношення типів смислової імпліцитності в мові / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 1993. – №1. – С. 54–59.
15. *Бацевич Ф. С.* Філософсько-методологічні засади сучасної лінгвістики: спроба обґрунтування / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 2006. – №6. – С. 33–40.
16. *Бацевич Ф.* Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу / Флорій Бацевич // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2002. – С. 30–34. – (Серія “Проблеми української термінології”; № 453).
17. *Бацевич Ф.* Український одивнений художній текст / Флорій Бацевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 336 с.
18. *Бацевич Ф.* Частки української мови як дискурсивні слова / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2014. – 288 с.
19. *Бойчук Б. М.* Аліпій II і його Наречена / Бойчук Б. М. // Три романи. – Київ : Видавництво “Факт”, 2004. – С. 175–261.
20. *Бойчук Б.* Творчість. [Електронний ресурс] / Богдан Бойчук. – Режим доступу : <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=327&type=tvorch>.
21. *Гуссерль Э.* Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль. – Москва : Лабиринт, 1994. – 112 с.
22. *Дымарский М. Я.* Проблемы текстообразования и художественный текст: На материале русской прозы XIX–XX вв. / М. Я. Дымарский. – Москва : КомКнига, 2006. – 296 с.
23. *Заборна М. С.* Комунікативно-прагматичні параметри мотивності як аспекту змістової організації тексту / М. С. Заборна // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2018. – Вип. 48. – С. 153–161.
24. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург : Питер, 2000. – 512 с.
25. *Кримський С. Б.* Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – Київ : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
26. *Кононенко В. І.* Смысл і текст / В. І. Кононенко. – Київ ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2012. – 272 с.
27. *Леонтьев Д. А.* Новые горизонты проблемы смысла в психологии / Д. А. Леонтьев // Проблема смысла в науках о человеке (к 100-летию Виктора Франкла) : материалы международной конференции (Москва, 19–21 мая 2005 г.). – Москва : Смысл, 2005. – С. 36–49.
28. *Маринчак В. А.* Интенциональное исследование ценностной семантики в художественном тексте / В. А. Маринчак. – Харьков : Фолио, 2004. – 287 с.
29. *Мельчук И. А.* Опыт теории лингвистических моделей “Смысл →Текст” / И. А. Мельчук. – Москва : Наука, 1974. – 346 с.
30. *Нестеренко В. Г.* Вступ до філософії: онтологія людини / В. Г. Нестеренко. – Київ : Абрис, 1995. – 336 с.
31. *Ніка О. І.* Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI–XVII ст. / О. І. Ніка. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с.
32. *Роменець В. А.* Історія психології / В. А. Роменець. – Київ : Либідь, 2005. – 916 с.

REFERENCES

1. Arutyunova, N. D. (1999). Tipy modusov. Inversiya modusa i propozitsii / N. D. Arutyunova. In: *Yazyk i mir cheloveka*. Moskva: Yazyki russkoy kultury, 411–440.
2. Bahtin, M. M. (1986). K filosofii postupka. In: *Filosofiya i sotsiologiya nauki i tehniki. Ezhegodnik 1984–1985*. Moskva: Nauka, 80–160.
3. Batsevych, Florii. (2004). Deiaki lohiko-semiotychni kontseptsii khudozhnogo tekstu: problemy, diskusii, perspektyvy. *Visnyk Lvivckoho universytetu. Seriiia filolohichna, vyp. 64, ch. II*, 228–238.
4. Batsevych, Florii. (2013). Idiostyl uchenoho: nepovtornyi holos v epokhu hlobalizatsii / Florii Batsevych. In: *Yevropeiets yak tvorets tsyvilizatsii rozvytku i prohresu: materialy mizhnarodnoi naukovoii konferentsii 17–18 veresnia 2013 roku*. Lviv: Malii vydavnychiy tsentr filosofskoho fakultetu LNU imeni Ivana Franka, 6.
5. Batsevych, Florii, Kochan, Iryna. (2016). *Linhvistyka tekstu*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka.
6. Batsevych, F. (2005). *Linhvistychna henolohiia: problemy i perspektyvy*. Lviv: PAIS.
7. Batsevych, Florii. (2016). *Linhvokomunikatyvni ta rytoryko-prahmatychni vymiry khudozhnogo tekstu (na materiali romanu Ivana Franka “Perekhresni stezhky”)*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka.
8. Batsevych, F. (2000). *Osnovy komunikatyvnoi deviatolohii*. Lviv: LNU im. Ivana Franka.
9. Batsevych, F. S. (2008). Dyskursyvna prahmatyka: problemne pole, doslidnytska odynytsia. In: *Studia Linguistica: zb. nauk. prats kaf. zah. movoznav. KNU im. T. H. Shevchenka*. Kyiv: Vyd.-polihr. tsentr “Kyivskiy universytet”, 4–10.
10. Batsevych, Florii. (2004). Smysl: sutnist i sfery vyjavu v movi. *Visnyk Lviv. un-tu. Seriiia filol., vyp. 34, ch. 1*, 246–353.
11. Batsevych, F. S. (2010). *Narysy z linhvistychnoi prahmatyky*. Lviv: PAIS.
12. Batsevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Akademiia”.
13. Batsevych, F. (1995). Spivvidnoshennia znachennia ta interpretatsiinoho smyslu slova u svitli kohnityvnoho pidkhodu do movy. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna, vyp. 25*. Mova ta yii funktsionuvannia. – Lviv, 30–33.
14. Batsevych, F. S. (1993). Spivvidnoshennia typiv smyslovoi implitsytnosti v movi. *Movoznavstvo, №1*, 54–59.
15. Batsevych, F. S. (2006). Filosofsko-metodolohichni zasady suchasnoi linhvistyky: sprobha obgruntuvannia. *Movoznavstvo, №6*, 33–40.
16. Batsevych, Florii. (2002). Terminolohiia komunikatyvnoi linhvistyky: aspekty dyskursyvnoho pidkhodu. *Visnyk Nats. un-tu “Lvivska politekhnikha”. Seriiia “Problemy ukrainskoi terminolohii”, №453*, 30–34.
17. Batsevych, Florii. (2018). *Ukrainskyi odyvnenyi khudozhnii tekst*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka.
18. Batsevych, F. (2014). Chastky ukrainskoi movy yak dyskursyvni slova. Lviv: PAIS.
19. Boichuk, B. M. (2004). Alipii II i yoho Narechena. In: *Try romany*. Kyiv: Vydavnytstvo “Fakt”, 175–261.
20. Boichuk, Bohdan. *Tvorchist*. Retrieved from <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=327&type=tvorch>.
21. Gusserl, E. (1994). *Idei k chistoy fenomenologii i fenomenologicheskoy filosofii*. Moskva: Labirint.
22. Dyimarskiy, M. Ya. (2006). *Problemyi tekstoobrazovaniya i hudozhestvennyiy tekst: Na materiale russkoy prozy XIX – XX vv.* Moskva: KomKniga.

23. Zaoborna, M. S. (2018). Komunikatyvno-prahmatychni parametry motyvnosti yak aspektu zmistovoi orhanizatsii tekstu. *Linhvistychni doslidzhennia: Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody*, vyp. 48, 153–161.
24. Ilin, E. P. (2000). *Motivatsiya i motivyi*. Sankt-Peterburg: Piter.
25. Krymskyi, S. B. (2003). *Zapyty filosofskykh smysliv*. Kyiv: Vyd. PARAPAN.
26. Kononenko, V. I. (2012). *Smysl i tekst*. Kyiv; Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu.
27. Leontev, D. A. (2005). Novyie gorizontyi problemy smysla v psihologii. In: *Problema smysla v naukah o cheloveke (k 100-letiyu Viktora Frankla): Materialy mezhdunarodnoy konferentsii (Moskva, 19–21 maya 2005 g.)*. Moskva: Smyisl, 36–49.
28. Marinchak, V. A. (2004). *Intentsionalnoe issledovanie tsennostnoy semantiki v hudozhestvennom tekste*. Harkov: Folio.
29. Melchuk, I. A. (1974). *Opyit teorii lingvisticheskikh modeley "Smysl → Tekst"*. Moskva: Nauka.
30. Nesterenko, V. H. (1995). *Vstup do filosofii: ontolohiia*. Kyiv: Abrys.
31. Nika, O. I. (2009). *Modus u staroukrainskii literaturnii movi druhoi polovyny XVI–XVII st.* Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka.
32. Romenets, V. A. (2005). *Istoriia psikhologhii*. Kyiv: Lybid.

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2018
прийнята до друку 13.11.2018*

DICHOTOMY “SENSE –TEXT” BEING EXTRAPOLATED ON THE MOTIVE AS A LINGUISTIC TEXTUAL CATEGORY

Maria ZAOBORNA

*Volodymyr Hnatiuk National Pedagogikal University in Ternopil,
Department of General Linguistics and Slavic Languages,
2, Maxim Krivonos Str., Ternopil, Ukraine, 46027,
tel.: (0 352) 43 58 65*

The phenomenon of motive as an aspect of psychological category of a deed has been pointed out. Linguistic radical of motive understanding has been outlined, its relevance for textual linguistics has been substantiated. The connection of motive with the textual category “a man/human” and the sphere of textual senses has been observed. Motive has been presented as anthropic, value determined linguistic semantic and pragmatic textual category which is developed in the deep structure of the text where it is defined as the category of the viewpoint, and subordinates the category of modus, thus showing its essential features related to the conscious and unconscious inner states which urge to being active and provide realization of personal senses of the author (the narrator) and the characters. Value sense has been defined as the foundation feature of linguistic category of motive on the basis of the correlation between value-directed senses within the outlook and textual communicative senses. The principles of motive structure organization have been characterized, which, in its turn, agrees with the dynamics of modus plans of the text in the aspect of realization of invariant model “perceptive modus → emotive modus → mental modus → will modus”. Lingual signals of motive structure implanting into the semantic space and language markers of the

motive activation have been revealed. The opposition of apriority and aposteriority motives has been outlined. The mechanism of development of aposteriority motive in its relation to apriority motive has been reproduced; the specificity of aposteriority motive structure has been highlighted. The relevance of aposteriority motive for the development of new shades of textual senses and enrichment of the basic value-directed sense has been defined. The point of view about apriority and aposteriority motives in respect to phase defining of the existential interaction of the subject with senses has been formulated.

Keywords: text, sense, value-directed sense, deed, motive, textual category, modus, motive structure, apriority motive, aposteriority motive, complex syntactic unity, lingual signal.